

Воробйова А.В., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мовної освіти
Херсонського державного університету

Етичний аспект функціонування риторичного дискурсу

Аналіз наукової й навчально-методичної літератури, спостереження за навчальним процесом засвідчує існування суперечності між потребою соціуму в ідеальній мовній особистості й неготовності студентів вищих навчальних закладів до активізації риторичної діяльності. Розв'язання цієї проблеми є актуальним завданням, виконання якого можливо за умов: 1) дослідження теоретичних основ продукування риторичного дискурсу; 2) виокремлення ефективних прийомів навчання ораторській майстерності.

Варто зазначити, що процес функціонування риторичного дискурсу гармонійно поєднує реалізацію трьох модусів красномовства, де “логос” відповідає за раціональну правильність, точність та ясність промови, “пафос” додає краси, виразності та доречності мовленню, “етос” гарантує етичну довершеність виступу. Цілком очевидно, що відсутність етичної складової унеможлиблює ефективність та успішність впливу на учасників спілкування у процесі мовної комунікації.

Сьогодні проблему етичності дискурсу досліджують лінгвісти (Ю. Лотман, Л. Мацько, К. Філіпов, О. Селіванова), фахівці з риторики (С. Абрамович, Д. Александров, В. Вандишев, О. Волков, О. Зарецька, Н. Колотілова, Н. Михайличенко, Х. Перельман, Г. Почепцов, Ю. Рождественський, І. Стернін, Г. Хазагеров), лінгводидакти (Н. Голуб, З. Курцева, Т. Ладиженська, А. Михальська, С. Мінеєва, М. Пентилюк, Г. Сагач, З. Сергійчук, Л. Спанатій). Перманентний розгляд фахових праць

дає підстави проаналізувати теоретичні основи та окреслити практичні механізми навчання етичному публічному спілкуванню, що включає: 1) визначення умов, за яких риторичний дискурс вважається етичним; 2) виокремлення складових професіограми ратора; 3) демонстрацію основних прийомів навчання переконливого етичному мовленню.

Мета статті – дослідити проблему функціонування етично правильного дискурсу.

Етичність риторичного дискурсу походить від класичної категорії давньогрецького красномовства – “етос”. Будучи передвісником створення етики як науки, етос визначав “умови, в яких можливе мовлення” [14, с. 99], і слугував, на думку Л. Мацько, О. Мацько [6], моральним кодексом поведінки оратора в суспільстві. Аналіз історичної парадигми риторики переконує, що поза етосом красномовство самознищується, перетворюючись в антинауку. Сучасна риторика (неориторика Перельмана, льежська школа метариторики, німецька комунікативна філософія), що протиставляє себе софістиці, еристиці та мовленнєвому впливу, також прагне до “етичного культивування” [19] мови й мовлення у процесі переконання та відкидає словесні виверти заради прагматичної цілі.

У сучасній риторичній дидактиці основний принцип етичності реалізується через істинність та конструктивність ідей, що висуває промовець. Мовлення має бути продуктивним, гармонізуючим та розвивати позитивні якості учасників спілкування. Наміри ратора повинні відповідати “загальнолюдським етичним нормам” та бути “спрямовані на творення добра” [17, с. 7]. Таким чином, закріплені суспільно-історичним досвідом, принципи етичності красномовства є базовими для розвитку культури мовленнєвої поведінки та активізації процесів соціалізації особистості. З огляду на це, навчання етичному мовленню актуалізує усвідомлення студентами загальнолюдських норм моральності, формує вміння ефективно переконувати етично досконалим словом.

Етичність риторичного дискурсу визначають два аспекти:

- 1) дотримання учасниками спілкування моральних норм поведінки;
- 2) прагнення промовця до ідеального образу ратора. Перший аспект розглядають в контексті відповідності дискурсу етичній нормі. На думку О. Волкова [3, с. 31–33] така норма включає правову, моральну й духовну складові. Правова норма загальнообов'язкова, встановлена на рівні законодавства, демонструє ступінь юридичної правдивості, легальності слова та дії; моральна – виключає неправильну, неетичну поведінку учасників дискурсу; духовна норма контролює вибір предмету обговорення з точки зору можливих наслідків. Відомий фахівець з риторики Ю. Рождественський наполягає на необхідності навчати внормованому дискурсу через обговорення “етично організованих” топів, наприклад: благо, зло, ворог, друг. Вчений називає такі тематичні дискусії, що ґрунтуються “на основі лексичних значень загального характеру в конкретних висловлюваннях” [14, с. 143], важливими смисловими носіями моралі.

Аналіз науково-методичної літератури із заявленої проблематики дав змогу виокремити основні прийоми навчання етичному дискурсу в аспекті відповідності його етичній нормі. Серед указаних прийомів: 1) розширення знань студентів щодо законів, нормативно-правових актів, які приймають на основі Конституції України; 2) добір правдивої, документально обґрунтованої інформації для публічного виступу; 3) висвітлення явищ, подій, фактів у всій їх складності і суперечливості, об'єктивно, принципово, без спотворення дійсної сутності, без критиканства і нігілізму; 4) обговорення “етично організованих” топів; 5) використання етичних норм з метою ефективного переконання та впливу.

Другий аспект етичності дискурсу зосереджений на відповідності мовця ідеальному образу ратора. Слід зазначити, що протягом століть під впливом суспільно-історичних процесів змінювались вимоги до риторичного ідеалу. Так, на думку Г. Хазагерова, римляни надзвичайно цінили особистісні якості промовця, у греків існував суворий запит на професійність

ритора. В епоху християнства перевагу надавали образу “богонадхненного проповідника” [19, с. 23], у радянський період орієнтувались на фігуру пропагандиста та агітатора. Професійно-особистісні якості сучасного оратора проаналізовані в багатьох наукових працях (В. Вандишев [2, с. 191], О. Волков [3, с. 33–41], Н. Михайличенко [7, с. 43], Л. Нечволод, В. Паращич [9, с. 102], Ю. Пінчук [12, с. 32], М. Препотенська [13, с. 53], Г. Сагач [15, с. 195], З. Сергійчук [16, с.98], Л. Скуратівський [17, с. 17–18], Л. Спанатій [18, с. 32]).

Варто зазначити, що перманентний опис та аналіз моделі риторичного ідеалу обумовили появу поняття “професіограма оратора”. Сучасні дослідники риторики пропонують характеристики професіограми вчителя (Ю. Пінчук [12], З. Сергейчук [16]); лектора (В. Вандишев [2], С. Нікольська [10]); пропагандиста (Т. Маркичева, Е. Ножин [5]); юриста (Н. Івакіна [4], Н. Осіпова [11]); журналіста (Л. Спанатій [18]). У дослідженні, проведеному Г. Сагач [15], подано узагальнену структуру професіограми оратора, яка складається з психофізичних, духовно-моральних, ділових якостей, а також особливого мислення й етичних характеристик. При цьому вчений стверджує, що сучасна українська риторика лише проходить етап відродження й розвитку, тому не розроблено єдиної науково виваженої, ґрунтовної формули професіограми, що визначатиме природні дані, знання, вміння та навички ідеального промовця.

Попередній розгляд питання дає підстави об’єднати критерії оцінки ідеального образу ритора у три блоки: “зовнішній вигляд, внутрішні якості особистості, вміння спілкуватись” [17, с. 18]. Зовнішній вигляд – це фізичні дані людини, невербальна поведінка, що створює імідж оратора. На думку Л. Нечволод, В. Паращич [9], ідеальною характеристикою кінесики мовця виступає коректність, а особливістю – манери, серед яких простота, доступність, впевненність, довірчий тон.

Внутрішні якості особистості розкривають ступінь духовності ритора. Дослідники по-різному визначають основні характеристики внутрішньої

етичності промовця. Так, Л. Спанатій [18] називає коректність, доброзичливість, легкий гумор позитивними внутрішніми емоціями, якими слід керуватись під час спілкування. Серед визначальних параметрів “етичної значимості” оратора Н. Михайличенко вказує на “ерудованість, принциповість, впевненість, самокритичність” [7, с. 43]. В. Андрєєв складовими “етичної позиції” вважає “розсудливість, доброзичливість, порядність” [1, с. 81]. О. Волков класично підпорядковує позиції етичної оцінки риторика “ораторським нравам”, серед яких “чесність, скромність, доброзичливість, передбачливість” [3, с. 33–41]. Н. Осіпова етичними якостями зразкового мовлення риторика вважає “максимальну об’єктивність, щирість, упевненість, захопленість, товарицькість” [11, с. 162]. Аналізуючи діалоги Сократа, А. Михальська категоріями етичності називає “стриманість, обов’язок, справедливість” як “основи гарної дружби та істинного спілкування” [8, с. 73]. Отже, як свідчить огляд праць фахівців з риторики актуальним залишається необхідність визначити ті специфічні внутрішні якості оратора, що забезпечать етичність у спілкуванні.

Етична складова вміння спілкуватись визначає здатність промовця бути як уважним адресантом, так і толерантним адресатом. Базисом успішної комунікації, на думку М. Препотенської [13, с. 61], виступають ентузіазм та енергетика мовця. Г. Сагач називає спілкування “реальною” формою ораторської діяльності [15, с. 212]. При цьому специфікою вказаної форми є прагнення до ефективного впливу, що реалізується через стратегію духовного порозуміння, об’єднання на засадах моральності. Серед основних принципів етичності спілкування слід виділити 1) дотримання аксіом етикетності спілкування; 2) вибір “правильної” тональності; 3) створення атмосфери спільних інтересів із урахуванням психологічних, ситуативних, контекстуальних факторів дискурсу.

Отже, розгляд специфіки другого аспекту етичності дискурсу, що реалізує прагнення промовця до риторичного ідеалу, дає підстави стверджувати, що навчання етичному дискурсу мотивує студентів до

вдосконалення особистісного потенціалу. Робота в цьому напрямі формує вміння нести відповідальність за етичність слова й дії, що вимагає перманентного аналізу та самоаналізу дискурсу з позиції моральності.

Таким чином, етичний аспект функціонування риторичного дискурсу вимагає дотримання учасниками спілкування моральних норм поведінки та сприяє формуванню власної ораторської позиції. Вивчення риторики пропонує ті прийоми розвитку етичної культури та соціалізації особистості, що забезпечують ефективну участь її у кожному акті комунікації.

Список використаних джерел

1. Андреев В. И. Деловая риторика. Практический курс делового общения и ораторского мастерства [Текст] / В. И. Андреев. – М. : Народное образование, 1995. – 208 с.
2. Вандишев В. М. Риторика: экскурс в історію вчень і понять [Текст] : навч. посіб. / Валентин Миколайович Вандишев. – К. : Кондор, 2003. – 264 с.
3. Волков А. А. Основы риторики [Текст] : учеб. пособ. для вузов / Александр Александрович Волков. – М. : Академический проспект, 2003. – 304 с.
4. Ивакина Н. Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов) [Текст] : учебное пособие / Н. Н. Ивакина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2006. – 455 с.
5. Маркичева Т. Б. Мастерство публичного выступления [Текст] : учеб. пособ. / Т. Б. Маркичева, Е. А. Ножин. – М. : Знание, 1989. – 176 с.
6. Мацько Л. І. Риторика [Текст] : навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – [2-ге вид., стер.]. – К. : Вища шк., 2006. – 311 с.
7. Михайличенко Н. А. Основы риторики [Текст] : учеб. пособ. / Н. А. Михайличенко. – М. : ЮНТУС, 1994. – 54 с.

8. Михальская А. К. Методические рекомендации к учебнику “Основы риторики. 10–11 кл.” [Текст] / Анна Константиновна Михальская. – М. : Дрофа, 2002. – 192 с.
9. Нечволод Л. І. Риторика. 10–11 кл. [Текст] : зб. навч. і контрольних вправ та завдань / Л. І. Нечволод, В. В. Паращич. – Х. : Торсінг, 2004. – 176 с.
10. Никольская С. Т. Техника речи : методические рекомендации и упражнения для лекторов [Текст] / С. Т. Никольская. – М. : Знание, 1978. – 80 с.
11. Ораторське мистецтво [Текст] : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец.] / [Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.] ; за ред. Н. П. Осипової. – 4-те вид., стереотип. – Х. : Одісей, 2009. – 144 с.
12. Пінчук Ю. В. Риторика, культура та техніка мовлення вчителя-логопеда [Текст] : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Пінчук. – К. : КНТ, 2007. – 92 с.
13. Препотенська М. Риторика. 10 ключових тем [Текст] : навч. посіб. / Марія Препотенська. – К. : Фірма “ІНКОС”, 2009. – 254 с.
14. Рождественский Ю. В. Принципы современной риторики [Текст] / Юрий Владимирович Рождественский ; под ред. В. И. Аннушкина. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 176 с.
15. Сагач Г. М. Словник основних термінів та понять риторики [Текст] : навч. посіб. / Галина Михайлівна Сагач. – К. : МАУП, 2006. – 280 с.
16. Сергійчук З. О. Риторика [Текст] : навч. посіб. для дистанційного навчання / З. О. Сергійчук ; за наук. ред. М. П. Корпанюка. – К. : Університет “Україна”, 2007. – 149 с.
17. Скуратівський Л. В. Українська мова. Елементи практичної риторики [Текст] : [додаток до підруч. “Українська мова, 10–11 кл.” загальноосв. навч. закладів з укр. та рос. мовами навчання] / Леонід Віталійович Скуратівський. – К. : Освіта, 2004. – 128 с.

18. Спанатій Л. С. Риторика [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Любов Степанівна Спанатій. – К. : Видавничий дім “Ін Юре”, 2008. – 144 с.
19. Хазагеров Г. Г. Риторический словарь [Текст] / Георгий Георгиевич Хазагеров. – М. : Флинта: Наука, 2009. – 432 с.